

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМИ НЕРІВНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Проаналізовано еволюцію поглядів у економічній теорії на проблему нерівномірності економічного розвитку та узагальнено їх основні етапи. Обґрунтовано значущість еволюційної компаративістики цієї проблеми та запропоновано шляхи розв'язання глобальних проблеми нерівномірності економічного розвитку.

Ключові слова: нерівномірність економічного розвитку, глобалізація, проблема «Північ-Південь», світова економіка.

Економіка як відкрита, динамічна та багатогранна наука впродовж багатьох століть обґрунтовує реалії, які постають перед людством у їх господарському житті. Історично склалось так, що ефект диспаритету в економічному розвитку країн світу завжди був характерною особливістю світової системи, а особливо гостро це питання постає на межі тисячоліть, коли економічне зростання набуває нових відтінків та тенденцій, а доцентрові та відцентрові глобалізаційні сили, які діють поза державними кордонами, мають суперечливий характер [4]. Економічна нерівномірність закладена у динамічно змінюваній економічній системі вільного підприємництва та має дещо закономірний характер, підґрунтям якого є різномірний потенціал регіонів світу. Але реалії сучасного економічного глобалізму спонукають до наукового переосмислення дисбалансів у світовому господарстві через призму міжнародних масштабів. Сучасний світ не характеризується однорідністю, а навпаки - поляризацією та маргіналізацією, де основні торговельні, фінансові та інвестиційні потоки сконцентровані в руках економічно розвинених держав. Тому за цих умов необхідно все ж через призму національної специфіки і процесів стабілізації та відновлення економіки, переоцінити проблеми формування і розвитку світового ринку, враховуючи виклики, які кидає людству процес глобалізації. «Глобалізація, – зауважує Джорж Сорос, – принесла величезні блага. Державне втручання в економіку ніколи не було особливо ефективним; крім того, держава схильна зловживати своєю владою. Глобалізація відкрила людям нові можливості для новаторства та підприємництва і прискорила глобальне економічне зростання. Але у глобалізації є і негативні аспекти. По-перше, вона схильна до криз, по-друге, вона посилює нерівність між багатими та бідними як всередині країн, так і між ними, по-третє, вона викликає неправильний розподіл ресурсів між приватними і державними інтересами» [7]. На жаль, економічна нерівномірність у світі прогресує та характеризується безпрецедентним поглибленням прірви нерівномірного розподілу доходів у різних країнах та низькими економічними показниками, тому теоретична еволюційна компаративістика цієї проблеми є важливою.

Наукове сприйняття господарського буття через призму нерівномірності вперше згадується в теоріях меркантилізму (Т. Мен, В. Стаффорд, Дж. Стюарт,

С. Фортрей та ін.). Статична концепція економічної діяльності як гри з нульовою сумою та твердження про те, що економічні інтереси націй протилежні – так, наче у світі існує фіксована кількість ресурсів, які одна країна може придбати за рахунок інших, були поясненням політики активного торгового балансу, захоплення зовнішніх ринків та розвитку зовнішньоторговельних монополій [3].

Дискусія навколо природи економічної нерівномірності точилась і серед прихильників класичної політичної економії (Ф. Кене, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт та ін.). Головне завдання, яке ставив перед собою Адам Сміт у праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», – це економічний розвиток, тобто зростання багатства народів [6]. Закономірно цей процес характеризується диспропорціями у нагромадженні капіталу. Для А. Сміта багатство – це суспільні доходи, створені впродовж певного періоду часу, а збільшення доходів залежить, насамперед, від поділу праці. А. Сміт зазначає, що багаті країни вирізняються своїм промисловим виробництвом, оскільки промисловість надає ширші можливості для спеціалізації, ніж сільське господарство [3].

Неможливо залишити без уваги і марксистські економічні погляди, які мали помітний вплив на соціал-демократів кінця XIX – початку XX століть (Р. Гільфердінг, В. Левинський, К. Маркс та ін.), а саме теорію імперіалізму, оскільки це фактично теорія економічного розвитку, яка пояснює розрив між багатими і бідними країнами з точки зору динаміки іноземних інвестицій капіталістичних країн. Основою теорії є бачення К. Маркса капіталізму, схильного до хронічного недоспоживання. Експорт капіталу протидіє тенденції норми прибутку до зниження в країні відпливом надлишкових заощаджень. Відповідно нездатність вигідно розпоряджатися товарами і капіталом може привести до імперіалістичних авантур [3].

Моделі економічного зростання були основною задачею для представників неокласичного напрямку (М. Бредлі, К. Віксель, Г. Кассель, Дж. Мід та ін.), а диференціації країн за рівнями заощаджень капіталу є однією з причин економічної нерівномірності у світовій економіці [8].

Враховуючи відносну дотичність вищезгаданих доктрин до нерівномірності економічного розвитку, яка набула ускладненого виду у глобалізованому світі,

та беручи до уваги факт системного характеру економічної науки, сучасні теорії, все ж, ґрунтуються на класичних моделях.

Якісно новим етапом розвитку економічної системи стає друга половина ХХ ст., оскільки виводить на новий рівень норми світової конкурентоспроможності, підґрунтям яких став стрімкий науково-технічний прогрес, а наслідком – постіндустріальне суспільство та новий інституціонально-соціальний напрям економічної думки, в якому, перш за все, зростає роль людського капіталу та високотехнологічних товарів. Новітні концепції нерівномірності економічного розвитку

виникають на фоні інноваційних зрушень.

Серед новітніх моделей економічного розвитку, суть яких виявляється, перш за все, через призму економічної відкритості, фінансової лібералізації, гармонізації загальносвітових норм та правил торгівлі, максимальної лібералізації для суб'єктів економічної діяльності, стимулювання інвестицій та інформаційного суспільства, хотілось б виділити теорію зовнішньої залежності, теорію ендегенного розвитку та теорію структурних трансформацій, які певною мірою перетинаються і є особливо актуальними та практичними з точки зору нерівномірності економічного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1. Основні підходи до вивчення проблеми нерівномірності економічного розвитку у світовій економіці зарубіжними вченими ХХ ст.*

Напрямок дослідження	Представники
Проблема нерівномірності економічного розвитку в межах концепції «Північ-Південь» (теорія залежності)	А. Брюер, А. Бургсталлер, Д. Вайнс, В. Даріті, А. Датт, Б. Ертен, Н. Калдор, П. . Конвей, А. Льюїс, Г. Молона, Н. Сааведра-Рівано, А. Сірвол, Л. Тейлор, Р. Фіндлі, Т. Цейсемер
Проблема нерівномірності економічного розвитку з точки зору неоднорідної вигоди від феномену глобалізації, переоцінки розподілу доходів та радикальних змін з боку дій інституційних механізмів	Д. Асемоглу, А. Банерджи, Н. Бірдсалл, А. Варнер, Р. Вос, Дж. Ґаллуп, Т. Гарфорт, С. Джонсон, Е. Дуфло, Дж. Загс, Д. Кантоні, П. Кверубін, Дж. Окампо, С. Раделет, Дж. Робінсон
Проблема нерівномірності економічного розвитку в межах теорії структурної трансформації	Дж. Гелбрейт, М. Гіллман, К. Кларк, Л. Нґалі, К. Піссарідес, А. Тоффлер, А. Льюїс, Х. Ченері

* Складено автором

У 1960-х роках ведуться дискусії навколо асиметричного доступу країн світу до ринків капіталу, структурних відмінностей і, відповідно, преференційної вигоди розвинених країн від інтеграційних та глобалізаційних процесів, тобто взаємовідносин центр - периферія, які пізніше втілились у концепцію «Північ-Південь».

Французьким економістом А. Еммануелем (1972) була розвинена теорія нееквівалентного обміну, яка ґрунтувалась на припущеннях, що капітал – мобільний, що призводило до вирівнювання норми прибутку, а реальна заробітна плата, перш за все, залежить від екзогенних чинників [12]. Також припускається, що існує повна спеціалізація, де Північ виробляє сталь, Південь – каву, тому q^N – виробництво сталі на одиницю праці Півночі, а q^S – виробництво кави на одиницю праці Півдня; w^N та w^S – реальна заробітна плата Півночі та Півдня, відповідно; p – ціна кави щодо сталі; r – норма прибутку. Тоді:

$$r = \frac{q^N - w^N}{w^N} = \frac{p q^S - w^S}{w^S} \quad (1)$$

Відповідно до умови торгівлі p Півночі – Півдня з точки зору заробітної плати та продуктивності матимуть наступний вигляд:

$$p = \frac{w^S q^N}{w^N q^S} \quad (2)$$

А. Еммануель стверджує, що обмін є еквівалентним, коли двофакторні умови торгівлі f , які пов'язують однофакторні умови торгівлі окремої країни з тенденціями зміни продуктивності в її торговельних партнерах, дорівнюють нулю, тобто

$$f = \frac{p q^S}{q^N} - \frac{w^S}{w^N} \quad (3)$$

Очевидно, що f може дорівнювати одиниці тільки тоді, коли $w^S = w^N$.

Тому відповідно до твердження А. Еммануеля – реальна заробітна плата Півдня є нижчою $w^S < w^N$ і тому $f < 1$. Відповідно, між країнами відбувається нееквівалентний обмін, оскільки затрати праці на виробництво товару Півночі значно менші, ніж Півдня, що виявляється у неоднаковій заробітній платні, яка у свою чергу спричиняє нееквівалентний обмін між Північчю та Півднем.

На початку 1980-х років американським економістом Р. Фіндлі була удосконалена «модель Північ-Південь», оскільки остання пояснює диспаритет у розвитку Півночі – індустріально розвинених країн та Півдня – країн, що розвиваються, і є теоретичним обґрунтуванням теорії залежності, суть якої полягає в нерівномірності економічного розвитку як наслідку несправедливих умов торгівлі та неоднорідної інтеграції у світову економічну систему, які склалися між індустріально розвинутими країнам та рештою світу.

Американський економіст Б. Ертен (2010) [12], спираючись на припущення щодо нерівномірного зростання К. Датт (1990), запропонував свій погляд та розмежував моделі Північ – Південь:

1. Модель Солоу-Льюїса – неокласична модель економічного зростання запропонована Р. Фіндлі. Її припущення наступні:

а) повна спеціалізація, де Північ експортує готові товари, а Південь – сировинні;

б) повна зайнятість на Півночі, чії темпи

зростання визначаються темпами зростання робочої сили, натомість темпи зростання Півдня не пов'язані з робочою силою, яка характеризується великою кількістю безробітних;

в) темпи зростання Півдня залежать від швидкості накопичення капіталу, що у свою чергу залежить від норми прибутку та заощаджень у сировинному секторі.

Оскільки Північ є єдиним експортером готових товарів до Півдня, умови торгівлі відіграють надзвичайну роль у досягненні економічного зростання Півдня. Оскільки Р. Фіндлі передбачає однакоvu еластичність попиту для готових та сировинних товарів у довгостроковому періоді, темпи економічного зростання для Півночі та Півдня можуть бути однаковими. У результаті єдиним способом економічного прориву Півдня може бути збільшення темпів екзогенного зростання Півночі.

2. Модель Калецького-Льюїса, відповідно до якої темпи економічного зростання Півночі визначаються її власною макроекономічною динамікою і Північ є рушійною силою світової економіки, а умови торгівлі є основою механізму, через який відбувається економічне зростання країн Півдня.

3. Модель Льюїса-Льюїса, в якій британський економіст А. Льюїс досліджує проблему економічного розвитку у країнах з низьким доходом і робить висновок, що економічний прорив, перш за все, залежить від державного регулювання. Створення умов для зростання капіталовкладень є першочерговим завданням, але не з метою стимулювання ефективного попиту, а для інфраструктури та перерозподілу додаткового продукту. Тобто А. Льюїс вважає, що розвиток промисловості є рушійною силою економічного зростання, а загальне зростання досягається при взаємодії аграрного сектору та сектору промисловості [9]. Модель Льюїса критикував Н. Калдор, оскільки науковець пропонує зосередитись на стабілізації цін, бо неочікувані зміни в умовах торгівлі можуть бути основною перешкодою промислового зростання Півночі.

4. Модель технологічного розриву Півночі-Півдня, суть якої полягає у вченні економістів, а саме Я. Фагерберга, про те, що швидкість створення та поширення технологічних інновацій і є різницею в економічному зростанні країн світу, а можливість швидкого оволодіння технологіями залежить від інституційних та економічних чинників.

Теорія ендегенного розвитку базується на поєднанні внутрішніх чинників та ефективності інституційних механізмів як економічного прориву для країн, що розвиваються.

Американський економіст Дж. Загс, досліджуючи проблему економічної відсталості та нерівномірності, виокремлює 3 рівні бідності: крайня бідність – 1/6 населення Землі, тобто 1 млрд. людей, які щоденно борються за виживання; поміркована бідність – 1, 5 млрд. людей, які живуть вище прожиткового мінімуму, але все ж проживають у злиднях; відносна бідність – 2,5 млрд. людей, які проживають у міській місцевості та мають відносний доступ до житла, транспорту, освіти, харчування. Дж. Загс стверджує, що інвестиційні потоки розвинених країн повинні бути спрямовані в певні ключові категорії як інструмент економічного прориву країн, що розвиваються, а саме: у людський капітал з метою поліпшення охорони

здоров'я; технологій у сфері сільського господарства, промисловості та послуг; у інфраструктуру; довкілля; науково-технічної бази; удосконалення правових та інституційних систем [16].

Теоретичне осмислення проблематики нерівномірності наводять Р. Вос та Дж. Окампо (2008) [15]. Так, обґрунтовуючи значущість розв'язання вищезгаданої проблеми, науковці конкретизують наступні факти: світова нерівномірність, перш за все, пояснюється нерівномірністю доходів між країнами, хоча до Другої світової війни актуальнішим була нерівномірність доходів у країні. При цьому абсолютною вигодою користуються розвинені країни, володіючи преференційним доступом до ринків капіталу та меншою вразливістю до зрушень на світових товарних ринках, що пояснюється спрямованістю світових інвестиційних потоків у країни з низьким інвестиційним ризиком, а економіки країн, що розвиваються, є менш диверсифіковані і, відповідно, більше чутливі до потрясінь на міжнародних фінансових ринках. Парадоксально, але інтегрованість економічних та політичних інституцій означає неоднаковий доступ до прийняття рішень на світовій арені. Тому глобальна економічна асиметрія є згубною для світової економіки загалом, оскільки є основним джерелом регіональних конфліктів, внутрішніх безладів та соціальної нестабільності.

Ретроспективний аналіз проблеми нерівномірності економічного розвитку надають Д. Асемоглу і Дж. Робінсон [10], які заперечують технократичні, географічні чи культурні причини нерівномірності, вважаючи, що, перш за все, сучасний рівень добробуту спирається на політичні засади, а саме – на ефективність інституційних механізмів у державі та централізованій владі.

А. Банерджі та Е. Дуфло спрямовують свої дослідження у подібному напрямі, оскільки обґрунтовують методи подолання бідності через призму адекватних, обдуманих та проінформованих інституційних дій у державі, тобто неприпустимості нехтування політичних реформ [11].

Т. Фрідман провокаційно стверджує, що глобалізація на сучасному етапі розвитку знаходиться на новому рівні, оскільки індивіди, а не корпорації чи держави є джерелом однорідності світової системи [13]. Н. Бірдсалл заперечує припущення Т. Фрідмана, запевняючи, що з початком процесу глобалізації світова система відійшла від однорідності, а глобальна нерівність глибока і зростає, окреслюючи наступні причини глобальної асиметрії [2]:

Економічні вигоди від глобалізації світових ринків є розподілені неоднаково. У результаті доступ до фінансового та людського капіталу зосереджений у руках індивідів, які, перш за все, мають вільний доступ до якісної вищої освіти, оскільки з інтегрованістю торговельних ринків, активними потоками капіталу та глобальними технологіями попит на якісних фахівців перевищує пропозицію. Тому освіта – прорив для індивідів, ефективні політичні та економічні інституції – прорив для держави;

Глобальні ринки – далекі від досконалості, для прикладу – незбалансована світова екологічна система. Також диспаритет у економічному розвитку країн світу особливо негативно впливає на фінансову систему, перш за все країн, що розвиваються. Високий державний борг породжує високі процентні ставки, погіршуючи інвестиційний клімат і, відповідно,

економічну стагнацію. Як наслідок – унеможливується створення фіскального профіциту, що в довгостроковому періоді впливає на зменшення капітальних інвестицій в охорону здоров'я і освіту, боротьбу з безробіттям та бідністю;

На сучасному етапі принципи міжнародної торгівлі, міграції та захисту прав інтелектуальної власності відображають, перш за все, інтереси держав – гегемонів.

Н. Бірдсалл стверджує, що міжнародним організаціям та інституціям, таким, як МВФ, Світовий Банк, Рада Безпеки ООН, Базельський комітет з питань банківського нагляду, «Велика вісімка», МОМ тощо, які відповідають за забезпечення стабільності та добробуту на світовій арені, необхідно переоцінити, зміцнити та реформувати методи боротьби з економічною відсталістю, з метою рівномірного використання вигод від функціонування глобальних ринків.

Низка вчених розглядають проблему нерівномірності економічного розвитку в межах теоретичного та емпіричного обґрунтування взаємозв'язку між економічним зростанням та розподілом доходів. Дж. Галлуп, С. Раделет та А. Варнер виділяють чинники, які мають сильний вплив на темпи зростання доходів у країнах, що розвиваються, а саме: відкритість економіки, високі норми заощаджень держави, соціальний добробут (насамперед у сфері схорони здоров'я) тощо. Вони прослідковують взаємозалежність між вищезгаданими факторами, а також сприятливим середовищем для інвестицій та створенням робочих місць і зростанням доходів, але ключову роль все ж відіграє стабільність політичних інституцій [14].

Теорія структурних трансформацій, запропонована

британським дослідником А. Льюїсом, суть якої полягає в переході від аграрного сектору економіки, який характеризується надлишком робочої сили і неефективною продуктивністю праці, до промислового, за рахунок якого удосконалюється вся економічна система, як рушійного процесу економічного прориву на основі історичного досвіду країн.

Х. Ченері доповнив теорію вченням про те, що економічні, індустріальні та інституційні структурні зміни економік країн, що розвиваються, є рушієм економічного зростання, виокремивши інвестиції та заощадження як необхідну, але не достатню умову економічного зростання, наслідком чого повинні бути трансформації у всіх сферах господарського життя. Він виділяє внутрішні обмеження економічного зростання, такі, як природно-ресурсний потенціал, соціальні аспекти і ефективність інституцій, та зовнішні, а саме доступ до інвестицій, технологій та участь у міжнародній торгівлі [17].

Отже, проблема нерівномірності економічного розвитку завжди була дотичною до економічних доктрин, на основі яких можна твердити, що рушійною силою для економік країн, що розвиваються повинно стати максимальна концентрація інновацій, лібералізація політичної, економічної та фінансової сфери з метою створення вільного та ефективного ринку як середовища для оптимального та якісного розвитку держави, тобто демократизація суспільних відносин та максимальна інтеграція у світову спільноту, що втілюється через потужну освітню систему для обміну знань, технологій та капіталу з метою постійних інновацій і розвитку нових конкурентоспроможних галузей на світовому ринку товарів та послуг.

Список літератури

1. Базилевич В. Д. Історія економічних учень [Текст] / В. Д. Базилевич - К.: Знання, 2004.
2. Бердсолл, Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике [Текст] / Н. Бердсолл // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 84-89
3. Блауг, М. Економічна теорія в ретроспективі [Текст] / М. Блауг. — К.: Основи, 2001. — 670 с.
4. Довбенко, М. Криза економіки – не криза науки [Текст] / М. Довбенко. – Київ, 2009. – 301 с.
5. Левинський В. Причина світової війни (про імперіалізм) [Текст] / В. Левинський. – Скрентон: Народна воля, 1916. – 24 с.
6. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
7. Сорос, Дж. О глобализации [Текст] / Джордж Сорос ; пер. с англ. А. Башкирова. — М. : Изд-во Эксмо, 2004. — 224 с.
8. Столярчук, Я. М. Асиметрія глобального розвитку: соціально-економічний вимір [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. ек. наук: 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Я. М. Столярчук. – Київ, 2009. – 39 с.
9. Шевченко, О. О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії [Текст] : навч. посіб. / О. О. Шевченко. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
10. Acemoglu D. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty [Текст] / D. Acemoglu, J. A. Robinson // Crown Publishers / New York. – 2012. – 546 p.
11. Banerjee A. Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty [Текст] / A. Banerjee, E. Duflo // New York: Public Affairs – 2011. – P. 303.
12. Erten B. Uneven Development and the terms of trade: a theoretical and empirical analysis [Текст] / UMI dissertation publishing – 2010.
13. Friedman, T. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century [Текст] / T. Friedman // Farrar, Straus and Giroux – 2005. – P. 488.
14. Gallup, J. L. Economic Growth and the Income of the Poor [Текст] / J. L. Gallup, S. Radelet, A. Warner // Harvard Institute for International Development – 1998. – P. 31.
15. Ocampo, Vos Uneven Economic Development [Текст] / Publisher: Orient Longman Private Limited, Zed Books Ltd and Third World Network, Published in association with the United Nations // Year: 2008 No. of pages: 240.
16. Reese, R. Book Review. The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time by Jeffrey D. Sachs [Електронний ресурс] : [database] / WMA. – Режим доступу: <http://www.wmausa.org/page.aspx?id=95937>.
17. Todaro, M. Economic development [Текст] / M. P. Todaro, S. C. Smith / Pearson Education and Addison-Wesley – 2011. – P. 825.

РЕЗЮМЕ

Кирилич Кристина

Эволюция взглядов на проблемы неравномерности экономического развития мирового хозяйства

Проанализирована эволюция взглядов в экономической теории на проблему неравномерности экономического развития и обобщены их основные этапы. Обоснована значимость эволюционной компаративистики этой проблемы и предложены пути решения глобальных проблемы неравномерности экономического развития.

RESUME

Kyrylych Khrystyna

Evolution of the problems of uneven economic development of the world economy

Evolution of the views in economic theory to the problem of uneven economic development is analysed. Their main stages are summarized. The significance of evolutionary comparative studies of this problem are proved. Solutions to global problems of uneven economic development are proposed.

Стаття надійшла до редакції 2.10.2012 р.